

KANDIDATUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2012:59

En studie om hanteringen av Rasbiologiska institutets samling och känsligt material vid Uppsala universitet

JOHAN NILSSON

HÖGSKOLAN I BORÅS

VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Johan Nilsson

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: En studie om hanteringen av Rasbiologiska institutets samling och känsligt material vid Uppsala universitet

Engelsk titel: A study of the treatment of The Swedish institute of racial biology's collection and sensitive material at University of Uppsala

Författare: Johan Nilsson

Färdigställt: 2012

Handledare: Mats Dahlström

Abstract: The Swedish institute of racial biology was the first of its kind in the world. The purpose of their activity was to gather information about the different kind of racial characters of the Swedish population. They did this by traveling around the country gathering pictures and statistic information. In 1958 it was decided that the institute was going to get integrated with the University of Uppsala and change its research focus to a more medical genetic. Most of the research material also got integrated into the university's library.

The purpose of this paper is to find out how the institutes collection has been handled through the ages and if there have been any controversy or debate about it. To put it in perspective I also want to see how the University of Uppsala handles other sensitive materials in their collection.

The collection has always been open to everyone who wanted to take part of its content. But the documentation of the collections handling has been poor and quite a big part of the collection has been lost, for unknown reasons. The only part of it that has been restricted is the material that contains pictures of naked children. These restrictions were set just a few years ago by Uppsala University, and they are almost ineffective since the librarians have no means to uphold them.

There seems to be a lack of discussion about the handling of material of a sensitive nature on behalf of the librarian community. Since there apparently needs to be some sort of restrictions towards some material in the libraries collections, this restrictions need to be discussed so they get the desired effects.

Nyckelord: Rasbiologiska institutet, Uppsala universitetsbibliotek, informationsfrihet, bestånd, censur.

Innehåll

1. Inledning.....	4
1.1 Introduktion och problemformulering.....	4
1.2 Syfte och frågeställningar.....	4
1.3 Avgränsningar.....	5
1.4 Definitioner.....	5
1.5 Disposition.....	6
2. Tidigare forskning.....	7
3. Metod.....	9
3.1 Historisk studie.....	9
3.2 Intervjuer.....	10
4. Teori.....	12
5. Rasbiologiska institutets historia.....	15
5.1 Perioden 1922-1936.....	15
5.2 Perioden 1936-1956.....	17
5.3 Perioden 1956-1958.....	17
6. Hanteringen av Rasbiologiska institutets samling.....	19
6.1 Perioden 1922-1958.....	19
6.2 Perioden 1958-2012.....	21
7. Uppsala universitets hantering av annat material av känslig natur.....	24
8. Diskussion.....	26
9. Slutsatser.....	29
9.1 Fortsatt forskning.....	29
Källförteckning.....	30
Bilagor.....	32

1. Inledning

1.1 Introduktion och problemformulering

Under de senaste åren har den forskning och det material som Rasbiologiska institutet samlade in och producerade i början av 1900-talet åter blivit uppmärksammat. Det har bland annat uppkommit kontroverser om vad som ska göras med skelett från samer som samlats in av staten för att användas i forskningsändamål. Är det meningen att de universitet som har dem nu ska få behålla dem, eller ska de återbördas till samerna för att få en traditionell begravning.

Men det är inte bara benrester som samlades in utan det producerades också många dokument och bilder på individer som mer eller mindre motvilligt ställde upp i forskningens namn. Även det här materialet måste ses som till viss del känsligt, då det säkerligen fortfarande finns efterlevande släktingar till de här personerna som kanske inte är helt tillfreds med att materialet fortfarande finns tillgängligt för andra att betrakta och studera.

Arbetet vid Rasbiologiska institutet och till viss del även materialet som samlades in stod senare till grund för bland annat tvångssterilisering av människor som ansågs som sinnessvaga eller på annat sett defekta och därmed inte borde reproducera sig, för befolkningens bästa. Det här är en praktik som än idag inte helt har försvunnit. Bara för ett tag sedan kunde man läsa en artikel i Dagens Nyheter skriven av en professor vid Karolinska sjukhusets kvinnoklinik där han förespråkar sterilisering av män som vill byta kön, en praktik som idag är fullt verklig men som troligtvis är på väg att avskaffas.¹

Att tillhandahålla material som tillhör en idag föråldrad och i stort sett förkastad forskningspraktik kan ses som problematiskt. Biblioteket har som uppgift att tillgängliggöra all information i demokratins namn, men hur gör man med material som kommer från en praktik av rena maktövergrip och som i sig strider mot demokratiska ideal? Är det försvarbart att biblioteken tillhandahåller material som hade som uppgift att visa på vissa människors underlägsenhet?

Den litteratur som skrivits om Rasbiologiska institutet i Uppsala tar sällan upp samlingarna och vad som hände med dem. Jag tänker därför att det skulle vara intressant att göra en studie av hur arbetet med detta material har gått till, och hur bibliotekarier arbetar och förhåller sig till det nu.

1.2 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med den här uppsatsen är att synliggöra den problematik som finns med biblioteks hantering av känsligt material utifrån fallet med Rasbiologiska institutets material.

För att få svar på det har jag dessa underfrågor:

- Hur sköttes samlingen under perioden som Rasbiologiska institutet var aktivt?
- Vad hände med samlingen efter att Rasbiologiska institutet lades ner?

¹ Bygdeman, Marc 2012. En man som bytt kön till kvinna ska inte kunna bli far. *Dagens Nyheter* 2012-03-31, s. 6.

- Vållar samlingen fortfarande uppmärksamhet från låntagare och media enligt vad bibliotekarierna som sköter dem nu har erfart?
- Hur har Uppsala universitet arbetat med det känsliga material som finns i resterna av Rasbiologiska institutets samlingar?

1.3 Avgränsningar

Jag kommer enbart hålla mig till den rasbiologiska forskning som gjordes i Sverige. Detta för att jag inte vill att studien ska bli allt för omfattande och att jag vill hålla fokus på just de samlingar som Rasbiologiska institutet i Uppsala rådde över.

När jag pratar om skötsel av samlingarna så är det inte vård av böcker jag syftar på, utan det jag vill undersöka med uppsatsen är vad som samlats in till samlingarna och hur det har gjorts, vilka som har haft tillgång till den och om det funnits några restriktioner till den. Det är mer diskussionerna och besluten bakom hur samlingen behandlats som är fokus för den här uppsatsen.

1.4 Definitioner

Jag kommer i uppsatsen röra mig med framförallt tre begrepp som måste definieras tydligare och särskiljas då det kanske inte alltid är tydligt vart gränsen dem emellan går.

Det första är ”rasbiologi” som Nationalencyklopedin definierar som ”äldre benämning på forskning om människans arvsförhållanden.”² Begreppet kommer från en uppfattning som fanns tidigare om att människosläktet är uppbyggt av flera raser. Den uppfattningen härstammar i sin tur från Linnés forskning som delade in arter från djur- och växtvärlden i raser. Rasbiologiska institutet försökte hävda genom sin forskning att även människor kunde delas in på ett liknande sätt. Men ett resultat av deras forskning var faktiskt det rakt motsatta då det mesta av deras studier visade på att det inte gick att sätta in människor i olika raser.

Den andra termen är än mer värdeladdad och nära besläktad med den förra; ”rashygien”. Så här skriver NE om det: ”äldre svensk benämning på eugenik, vars syfte är att förbättra människan genom biologisk förädling.”³ Det kan alltså förklaras som en sorts praktik av rasbiologi. Rasbiologiska institutet arbetade aldrig rent konkret med det här även om mycket tyder på att deras forskning skulle användas som bakgrund och stöd till sådana experiment. Även om institutet själva aldrig använde sig av det så har det använts i Sverige. Ett exempel på det är tvångssteriliseringar av människor med vissa handikapp eller sjukdomar.

En annan praktik som låg till grund för hela idén bakom rasbiologi är ”frenologi”. Det är en lära som går tillbaka ända till slutet av 1700-talet och går i stort sett ut på att det ska gå att se en persons karaktär utefter vissa mått på huvudet. Rasbiologerna var till en stor del anhängare av den här tanken och de utförde väldigt många mätningar på sina studieobjekt. Det är också

² rasbiologi <http://www.ne.se/lang/rasbiologi>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-04-21

³ rashygien <http://www.ne.se/lang/rashygien>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-04-21

häriifrån som tanken om att en människoras skulle ha specifika yttre kännetecken, som ett exempel kan nämnas att judar troddes ha stora krökta näsor.⁴

Genomgående i uppsatsen används termen ”känsligt material” som hänvisar till material som av sin natur kan ses som stötande eller kontroversiellt. Vad som definieras som känsligt kan variera med förändringar i samhället. Det som idag ses som känsligt material kanske inte gjorde det för bara ett tiotal år sedan. Material som det idag finns särskilda restriktioner mot är barnpornografi och det är främst det som jag kommer åsyfta när jag använder benämningen ”känsligt material”.

1.5 Disposition

Uppsatsen är upplagd på det sättet att jag kommer börja gå igenom tidigare forskning för att ge en bild av hur debatten kring bibliotek i Sveriges förhållande till material av känslig natur ser ut. Därefter går jag igenom de metoder som ligger till grund för hur jag arbetar med empirin. På det följer ett teoriavsnitt där det presenteras en teoriram som sen kommer användas för att analysera och diskutera kring empirin.

I kapitel fem till sju går jag igenom det empiriska material som jag samlat in under studiens gång. Det är uppdelat efter först en genomgång av Rasbiologiska institutets historia som följs av en historisk genomgång av hur materialet har skötts fram till idag. I kapitel sju går jag igenom hur Uppsala universitet handskas med annat känsligt material som de har i sina samlingar.

Därefter följer en diskussion där även teorin appliceras på empirin. Allt sammanfattas sedan i kapitlet om slutsatser och fortsatt forskning.

⁴ Frängsmyr, Tore - frenologi. <http://www.ne.se/lang/frenologi>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-04-21

2. Tidigare forskning

Jag har inte hittat några uppsatser eller forskning som tar upp Rasbiologiska institutet eller deras samlingar. Däremot har jag funnit en del forskning som tar upp den etiska problematiken med biblioteksverksamhet. Men även här var det väldigt lite material som fanns inom området.

Daniel Björklund och Magnus Darhed gjorde 2008 en magisteruppsats som tar upp bibliotekarier och etik som heter *Biblioteket är till för användarna*. De hade som syfte med uppsatsen att undersöka folkbibliotekariers syn på etik inom sin yrkesroll. För att göra det så intervjuade de sex bibliotekarier från fem olika folkbibliotek och analyserade därefter deras svar utefter flera etikteoretiska metoder.

Vad de kom fram till var att alla bibliotekarier de pratade med hade en egen personlig yrkesetisk moral. Även om författarna tycker att det i sig är beundransvärt så hävdar de att bibliotekarier bör ha en gemensam värdegrund. Det enda som finns idag är DIK:s etiska riktlinjer och det var få av bibliotekarierna de pratade med som ens kände till dem. De tillfrågade bibliotekarierna hade också väldigt skilda uppfattningar om vad som var etiska problem. Som exempel nämner de bland annat användarnas integritet, ansvaret att ge rätt information till rätt person, att vissa användare kunde vara rasistiska eller kvinnofientliga. Majoriteten hade problem med vad som bör lånas ut till barn och ungdomar.⁵

Ett specifikt fabulerat fall som Björklund & Darhed tar upp är hur bibliotekarierna skulle agera ifall en någorlunda suspekt användare kom in och frågade efter böcker om hur man bygger bomber. Tre av bibliotekarierna som de intervjuade var beredda att ljuga för att användaren inte skulle få tag i boken. Författarna menar att de splittrade svaren som de fick under intervjutillfällena är bevis på att det finns ett behov av klara riktlinjer för hur bibliotekarier ska agera i etiskt problematiska situationer och med material som är etiskt problematiskt.⁶

En annan magisteruppsats som tar upp bibliotekarievärldens syn på informationsförmedling är Ellinore Bomans och Petra Josefssons *Folkbiblioteken och informationsuppgiften* från 2004. Mer specifikt är de ute efter att undersöka hur folkbibliotekens informationsförmedlingsuppgift ses på av fyra svenska biblioteksorganisationer, nämligen: Bibliotek i Samhälle, Bibliotekarieförbundet, IFLA/FAIFE och Svensk Biblioteksförning. Frågeställningarna som de har är:

- Hur anser biblioteksorganisationerna att informationsfriheten bör tillämpas på svenska folkbibliotek?
- Vilka material ska folkbiblioteken ge tillgång till enligt biblioteksorganisationerna? Hur motiverar organisationerna eventuella urval?
- Vilken roll/funktion anser organisationerna att folkbiblioteken ska ha i det svenska samhället? Varför?⁷

⁵ Björklund, Daniel & Darhed, Magnus 2008. *Biblioteket är till för användarna: En studie av folkbibliotekariers syn på bibliotekarieetik*, s. 58-59.

⁶ Ibid, s. 60.

⁷ Boman, Ellinore & Josefsson, Petra 2004. *Folkbiblioteken och informationsuppgiften: Fyra biblioteksorganisationers syn på folkbibliotek, folkbibliotekens bestånd samt deras roll i samhället*, s. 6.

Boman och Josefsson lägger fram att bibliotekslagen i stort säger att all information som är laglig ska tillgängliggöras via biblioteken. Vidare menar uppsatsskrivarna att all information, även sådan som kan ses som olämplig ska tillgängliggöras. Uppsatsens informanter anser nästan enhälligt att det är upp till de enskilda biblioteken att avgöra vilket material som är lämpligt eller ej. Allt material som är lagligt behöver inte nödvändigtvis vara lämpligt att distribuera genom bibliotek. Organisationerna anser att de enskilda biblioteken bör göra kvalitetsbedömningar för att utvärdera vad som platsar in på de respektive biblioteken.⁸

I analysdelen av uppsatsen skriver de att "[e]n institution som arbetar för yttrande- och informationsfrihet måste ha klara riktlinjer för att personalen ska kunna motivera tillgång till respektive inte tillgång till material."⁹ Uppsatsskrivarna målar här upp ett fiktivt scenario där många av ett biblioteks användare kommer in och ber om kränkande eller olämpligt material. I de fallen då det blir tveksamt för bibliotekarien ifall den ska låna ut material så skulle det underlätta att ha regler eller fasta riktlinjer för varför de bör slippa tillhandahålla sådant material. Informanterna är däremot nästan enhälliga i sina åsikter om att biblioteken måste tillgängliggöra även sådant här material utan pekpinnar eller restriktioner.¹⁰

Mot slutet av uppsatsen så lägger Boman och Josefsson fram att de under arbetets gång blev förvånade över att det nästan inte finns någon diskussion om informationsfriheten inom biblioteksvärlden. De fann väldigt lite sådana diskussioner i de biblioteksorgan som är tillgängliga, och inte heller inom forskarvärlden verkade det som ett ämne som diskuterades i någon större utsträckning.¹¹

⁸ Boman & Josefsson, s. 50-52.

⁹ Ibid, s. 55.

¹⁰ Ibid, s. 55-56.

¹¹ Ibid, s. 56-57.

3. Metod

I arbetet med empirin kommer ett flertal metoder användas och här nedan redovisas de.

3.1 Historisk studie

Jag kommer gå igenom ett antal historiska källor för att få en bakgrund och översikt över Rasbiologiska institutets verksamhet. Eftersom det rör sig om skrivna historiska källor så kommer jag använda mig av ett källkritiskt förhållningssätt för att bedöma trovärdigheten av detta empiriska material. Det kommer då röra sig om följande skrifter: Brobergs *Statlig rasforskning*, Broberg & Tydén's *Oönskade i folkhemmet*, Lindquists *Förädlade svenskar*, och *Kunskapens trädgårdar*. Det källkritiska förhållningssättet kommer också påverka hur jag bedömer intervjuerna. Torsten Thurén menar att de källkritiska principerna kan kokas ner till fyra punkter:

1. *Äkthet*. Källan ska vara det den utgör sig för att vara.
2. *Tidssamband*. Ju längre tid som har gått mellan en händelse och källans berättelse om denna händelse, desto större skäl finns det att tvivla på källan.
3. *Oberoende*. Källan ska ”stå för sig själv”, inte vara exempelvis en avskrift eller ett referat av en annan källa.
4. *Tendensfrihet*. Man ska inte ha anledning att misstänka att källan ger en falsk bild av verkligheten på grund av någons personliga, ekonomiska, politiska eller andra intressen att förvränga verklighetsbilden.¹²

I mitt fall så är det mest tidsamband, oberoende och tendensfrihet som jag lagt fokus på. Eftersom det är flera olika typer av empiri som ligger till grund för den här uppsatsen så är det vissa källkritiska principer som varit mer relevanta än andra i varje enskilt fall.

Broberg är en av de som forskat mest om Rasbiologiska institutet i Sverige och *Statlig rasforskning* är det främsta enskilda verk jag hittat som enbart tar upp Rasbiologiska institutet. Men även Brobergs och Tydén's bok *Oönskade i folkhemmet* tar upp dess historik och kopplar det även vidare till den senare steriliseringen av en specifik del av den svenska befolkningen. I *Kunskapens trädgårdar*, som är en genomgång av olika institut i Sverige, finns också en rent historisk genomgång av Rasbiologiska institutet. Då dessa böcker handlar om historisk forskning så använder de sig av skriftliga källor som sitt empiriska material och då kan det tyckas att den källkritiska principens oberoende går förlorad. Och det gör den till en viss del, men det är något som inte går att undkomma när det gäller den här typen av forskning, då det ofta inte går att vända sig till någon annan typ av källa. Eftersom jag använder mig av dem sammanställningarna så försvinner ännu ett lager av oberoende, då jag tolkar den informationen som bland annat Broberg redan tolkat en gång. Det är något som jag försökt uppmärksamma och på det sättet motverka att presentationen ska bli allt för vinklad.

Då det finns relativt litet skrivet om Rasbiologiska institutet så har jag valt att inkludera några populärvetenskapliga skrifter. Jag är medveten om riskerna med att bygga en uppsats på sådana källor och använder dem därför måttligt och med stor försiktighet. Jag använder dem

¹² Thurén, Torsten 2005. *Källkritik*, s. 13.

aldrig som den enda källa till någon information eller diskussion, utan mer som komplement till mer pålitliga källor.

Farfar var rasbiolog är en biografisk roman om Eva F Dahlgrens farfar Ossian Dahlgren som arbetade vid rasbiologiska institutet under 1930-talet. Mycket av boken byggs upp av Ossians och hans frus privata brev och även om en del av boken är skriven med skönlitterär prosa så finns det information av vikt, som kan hjälpa att ge en inblick i hur arbetet vid institutet gick till och även med dess samling.

Bosse Lindquists *Förädlade svenskar* tar upp svenska rasbiologin och sätter den i ett historiskt och ett internationellt sammanhang. Den tar också upp rasbiologins följder, med tvångssteriliseringen av människor i Sverige. Boken är skriven av en journalist vilket märks i dess uppbyggnad. Vissa delar känns väldigt spekulativa och i många fall saknas klara källhänvisningar. Därför kommer jag endast använda vissa resonemang som jag bygger vidare på och ingen ren fakta.

3.2 Intervjuer

Jag har genomfört fem intervjuer på tre skilda sätt. Anledningen till att alla intervjuer inte skett på samma vis är att de är anpassade efter vad som har passat bäst vid varje situation. Alla intervjuer kan dock sägas vara semistrukturerade då de har gjorts utefter en mall, och sedan har det tillkommit följdfrågor i de fall det har ansetts nödvändigt. Intervjumallen gav fasta punkter som vi kunde utgå ifrån, men lämnade samtidigt utrymme för informanterna att tala fritt.

Ett intervjutillfälle skedde på plats vid Uppsala universitetsbibliotek. Då intervjuades tre personer vid ett och samma tillfälle, som mer ledde till en diskussion vilket gav uppslag till många intressanta trådar som kanske inte hade dykt upp vid enskilda samtal. Här var det inte alltid helt tendensfritt då en del frågor möttes av ett visst motstånd som kan ha att göra med att de intervjuade inte ville påvisa negativa sidor av sin egen verksamhet. En svaghet var att när vissa känsliga ämnen kom på tal så kunde alla tre tveka och vänta på att någon annan av dem skulle svara på frågan. Det hade möjligen varit lättare att ställa sådana frågor på tu man hand och rakt ställd till bara en person. Även om jag låg på och försökte mana fram ett svar så var det inte alltid helt lätt. En del sådana frågor har jag ställt i efterhand via mail, för att få ett mer utförligt svar.

Förutsättningarna för intervjun med dem vid Uppsala universitetsbibliotek ändrades i sista stund då jag inte visste att även arkivarien skulle närvara vid intervjutillfället. Det var något som Maria och Åsa (vilka jag presenterar i nästa stycke) hade bestämt då de ansåg att de inte kunde besvara alla frågor som jag sändt dem i förväg. Dock hade de inte informerat mig om det så jag hade inga frågor förberedda för honom när jag väl kom dit. Det visade sig ändå inte innebära några större problem då han var väldigt aktiv under intervjun och inflikade svar från sitt område där det passade och jag improviserade även frågor till honom då jag ansåg det nödvändigt. Även till honom skickade jag kompletterande frågor i efterhand när jag upptäckte att det var mer information som behövdes i vissa frågor.

De som intervjuades vid det tillfället var Åsa Henningsson, enhetschef vid Kart- och bildenheten, Maria Berggren, enhetschef vid Handskrifts- och musikenheten och Håkan Svensson, universitetsarkivarie. Åsa Henningsson och Håkan Svensson har haft sina respektive avdelningar sedan 2002 medan Maria Berggren är nyare på sin position, då hon

tillträdde så pass sent som i februari i år. Hon medger också att hon inte är helt insatt i allt material som ingår i Handskrifts- och musikenheten. Anledningen till att dessa tre valdes ut som informanter var på grund av deras nuvarande arbete med det som återstår av Rasbiologiska institutets samling. De kunde också ge information om hur Uppsala universitetsbibliotek handskas med annat känsligt material.

Vidare har två forskare som arbetat med samlingarna intervjuats. Gunnar Broberg, professor vid avdelningen för idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, som har forskat mycket i Rasbiologiska institutets historia. Intervjun skedde via telefon efter hans egna önskemål. Jag hade från början tänkt mig en mailintervju, men det ändrades i sista stund vilket på sätt och vis var bra då jag kunde ställa alla följdfrågor direkt och inga uppföljande frågor behövde skickas i efterhand. Däremot saknade jag inspelningsutrustning vid intervjutillfället vilket gjorde att jag fick anteckna intervjun. Det är också anledningen till att det inte finns några regelrätta citat från den här intervjun. Broberg var tålmodig under intervjun så det var inga problem med att anteckna under tiden som vi genomförde den. Det ska däremot läggas till att det var länge sedan Broberg arbetade med samlingarna, slutet av 1970-talet till början av 80, så hans minne av samlingen och hanteringen var inte alltid helt tydlig. Thuréns källkritiska princip tidssamband blir extra viktig att använda i det här fallet. Intervjun kommer därför agera som en slags andrahandskälla och komplement till den empiri som hans böcker utgör.

Den andra forskaren som intervjuades var Ulrika Kjellman som är lektor vid institutionen för ABM vid Uppsala universitet. Hon har i samband med ett projekt arbetat med framförallt bildmaterialet från Rasbiologiska institutet under perioden 2009 till 2012. I det här fallet genomfördes intervjun genom mailkontakt då det inte fanns tid att genomföra intervjun på plats vid Uppsala universitet. Intervjufokus låg också på bibliotekariernas arbete med samlingarna och därmed var det inte lika aktuellt att genomföra intervjuerna med forskarna på tu man hand.

Jag har även besökt Uppsala universitetsbibliotek, och sett en del av samlingen. Mest för att skapa mig en uppfattning om samlingen i sig, vilket skick den är i, hur den förvaras och så vidare. Observationen var på intet sätt metodiskt strukturerad då den bara kommer användas som ett komplement till uppsatsens huvudempiri.

4. Teori

Jag kommer använda mig av Michel Foucaults teori om statliga maktövertagelser på befolkningen. Jag utgår från tanken om att kunskap är makt och eftersom biblioteken både samlar kunskap men också förmedlar den så är det intressant att se vilken roll biblioteken har i de fall där statliga institutioner utför övertagelser på befolkningen för att samla information om dem.

Mycket av Michel Foucaults arbete gick ut på att utkristallisera och synliggöra maktförhållanden. Mats Beronius har i sin avhandling om makt och dess organisering gått igenom en stor del av det som Foucault producerade under sin livstid och säger att något som karakteriserar Foucaults teorier är de ”försök att göra ett maktspel synligt, att påvisa det politiska i varje samhälles sätt att producera, umgås med eller förvalta vetande.”¹³ Sune Sunesson, professor i socialt arbete vid Lunds universitet, säger i förordet till Foucaults *Övervakning och straff* att:

Fängelset blir här en ”kunskapsproducent”, liksom tidigare tortyren och den offentliga avrättningen hade varit det. Det blir också ett exempel på kunskap som används för makt och kontroll. Själva denna kontroll skapar nämligen ”kunskap” om de fångar som den valt ut åt sig, en kunskap som ständigt bekräftas av den apparat som utgår från den.¹⁴

Detsamma gäller för andra institutioner som samlar in information från sina studieobjekt, användare eller kunder. Kunskapen de får fram genom att analysera den här informationen används ofta för att påverka sitt beteende mot de undersökta. När det gäller bibliotek kan det handla om att förbättra servicen mot sina användare eller att utöka samlingen så att den bättre kan uppfylla användarnas behov. Makten i det här fallet går ut på att analysera sina användare och använda den informationen för att bättre kunna uppfylla sin funktion med att sprida information till så många som möjligt. Det är maktutövande som i sig inte behöver vara negativt.

Vidare skriver Sunesson att ”[v]i måste överge tanken att kunskapen bara kan utvecklas oberoende av makt, menar Foucault, och går vidare till att säga att det inte finns någon kunskap oberoende av maktförhållanden, på samma sätt som det inte finns någon makt utan kunskap.”¹⁵ Det finns alltså ett beroendeförhållande mellan begreppen kunskap och makt, och det innebär också att insamlandet och produktionen av information är extremt viktig, precis som bland annat bibliotekens spridning av den för att vi ska kunna producera mer kunskap. ”Därmed vidgas också problemet till att bli ett problem som gäller kunskapsproduktion och kunskapsanvändning i allmänhet, där professionernas maktanspråk blir förlängningar av vetenskapernas försök att inmuta domäner att kontrollera.”¹⁶ Mats Beronius utvecklar diskussionen om maktkampen:

Vad som står på spel i samhället är inte bara en bildning och kultivering av individer, utan också den vetenskapliga diskursformens kamp om hegemonin över alla andra idéer i

¹³ Beronius, Mats 1986. *Den disciplinära maktens organisering: Om makt och arbetsorganisation*, s. 12.

¹⁴ Sunesson, Sune 2003. Inledning. Ingår i Foucault, Michel *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*, s. xii.

¹⁵ Ibid, s. xiii.

¹⁶ Ibid, s. xv.

samhället. Det är alltså frågan om ett makspel, där staten oftast spelar en avgörande roll som den instans som bidrar till att materialisera vetenskapens hegemoni.¹⁷

Staten får ofta stå som den som utövar makt, men enligt Foucault så rör det sig till stor del om olika beroendeförhållanden och olika utbyten mellan parter. Enligt Beronius så vill Foucault styra oss bort från tanken att makt är ett objekt, trots att det sägs att man strävar efter makt eller att någon kan vinna och ha makten. Makt har inget centrum, utan det är bara en illusion. Istället är makt något som utövas och då är det oftast flera parter som är inkluderade i det handlandet. De här parterna kan vara både kollektiva och individuella och deras ”handlingar och praktiker modifierar andra handlingar och praktiker.”¹⁸ Det här samarbetet styrs av flera olika viljor och alla vill få ut skilda saker från dessa handlingar och praktiker och de mynnar ofta även ut i effekter som inte alltid är avsiktliga.¹⁹ Biblioteken blir här också ett verktyg för maktutövande då de sprider information som samlats in eller producerats av någon högre instans i syfte att sprida en viss information eller vissa ideal, eller även lagar och bestämmelser. Informationen som biblioteken förmedlar innehar värdegrunder som kan påverka den som tar del av den. Med detta resonemang blir biblioteken, oavsett deras enskilda intentioner, en del av maktspelet.

Foucault pratar om två olika sorters makt, dels maktens makrofysik som statsapparater använder sig av för att rättfärdiga visst handlande genom att säga att det är för befolkningens välbefinnande. Det kan röra sig om sådana maktapparaturer som lagen, kontraktet och institutionen.²⁰

Men för att sådana apparaturer ska fungera så krävs även en så kallad maktens mikrofysik som Beronius beskriver som:

Makt existerar också i ”det lilla”, och dess mekanismer opererar inte bara på, utan också i och genom individen, ända ner i vardagslivets rutiner. När Foucault refererar till *maktens mikrofysik* tänker han på dessa maktteknologier och makttekniker som verkar i de mellanmännsliga relationerna och som i sina finaste föreningar berör individerna, griper tag i deras kroppar, tränger in i deras gester, deras inställningar, deras diskurser, deras kunskaper, deras vardagsliv.²¹

Den här mikromakten är enligt Foucault disciplinär och den ser individen som ett manipulerbart objekt. Den verkar genom att forma och foga människan i en önskad riktning. Som Beronius skriver så är består dess arbete ”i att reglera, ordna, forma och kontrollera individer genom träning och normalisering.” Några exempel på sådana utövare av denna maktform är fångvaktare, korpraler, skollärare, fabriksförmän och företagsledare. Men de är också själva objekt för så kallade disciplinerings-tekniker.²²

¹⁷ Beronius, s. 13.

¹⁸ Ibid, s. 23

¹⁹ Ibid, s. 22-24.

²⁰ Ibid, s. 28.

²¹ Ibid, s. 28.

²² Ibid, s. 28-29.

På motsvarande sätt att beskriva den här maktorganiseringen så kan bibliotekarier i en viss utsträckning också tillhöra dess utövare. En del bibliotek har vissa restriktioner av vilket material de tillhandahåller. Det kan vara material som inte lämpar sig för en viss grupp av användare till exempel. Men de väljer också att lyfta fram visst material i sina samlingar. Det kan vara sådant som är extremt populärt för tillfället eller sådant som samhället eller annan part anser vara extra viktigt. Bibliotek har en viss fostrande funktion inbyggd i sig och dem formar därmed sina användare efter vad som för tillfället är sunda ideal. Dessa ideal kan komma från olika håll så som staten, forskningssamhället, media eller samhället i stort.

Foucault menar dock enligt Beronius att disciplinär makt aldrig kommer från den enstaka individen. Individen fungerar istället som den plats där den disciplinära makten artikuleras.

Den moderna individen – gjord till objekt, analyserad, manipulerad och fixerad – är själv en makteffekt, en historisk produkt av ett särskilt slags sammanflätning av disciplinära makttekniker.

...

Makt mobiliserar, reproducerar och skapar ibland elementen för sitt utövande. Det är frågan om instrument, tekniker, procedurer, ritualer, institutioner och föreställningar med vilka maktutövandet allierar sig och genom vilka det verkar. Det kan gälla murar, lås, byggnader, lagar, reglementen, journaler, såväl som idéer, moral och normer som regleringsprinciper för mänsklig samvaro.²³

Individen blir mer som ett offer för maktutövandets konsekvenser, och som man kan se av uppräkningsen här ovan så kan det finnas många olika aktörer som är delaktiga i det maktutövandet. Flera av dem utan egen vilja. För att kunna se hur maktutövande fungerar är det viktigt att kunna urskilja alla de aktörer som ingår. Först då går det att se dess faktiska organisering.

De här teoretiska tankarna kommer jag använda mig av i diskussionen i slutet av uppsatsen för att ha något att förhålla mig till när jag går igenom hur Uppsala universitet har arbetat med det material i Rasbiologiska institutets samling som idag ses som känsligt. Foucaults tankar om makt och spelet bakom blir intressant när det appliceras på en institution, biblioteken, som tillhandahåller kunskap men som ofta inte ses som en instans med makt.

²³ Beronius, s. 29 & 32.

5. Rasbiologiska institutets historia

Jag kommer här gå igenom Rasbiologiska institutets historia från det att det instiftades till dess att det bytte namn och integrerades med Uppsala universitet. Det kommer inte vara något större fokus på institutets samlingar i den här delen utan det kommer först i nästa huvudkapitel. Anledningen till att ha med en rent historisk del är för att det blir lättare att se hur hanteringen av samlingarna skiftat i förhållande till hur Rasbiologiska institutet sköts.

5.1 Perioden 1922-1936

Rasbiologi blev en allt populärare forskningspraktik i början av 1900-talet och redan 1909 hade det ”Svenska sällskapet för rashygien” startats. Dess mål var att samla akademiker och vetenskapsmän med ett gemensamt intresse för rasbiologi och rashygien för ett gemensamt utbyte av idéer. En av de ledande gestalterna inom sällskapet var en man vid namn Herman Lundborg som sedan också skulle bli chef för Rasbiologiska institutet.²⁴

Herman Lundborg (1868-1943) bedrev under 1890-talet medicinska studier i Lund och vid Karolinska institutet. Som fokus på sina studier hade han bland annat en ärftlig sjukdom som härstammade från Blekinge, som senare skulle visa sig vara en ärftlig defekt. 1915 anställdes han av Uppsala universitet som ärftlighetsforskare och rasbiolog. 1919 annordnade Lundborg en stor utsällning runt om i Sverige där han visade upp olika folktyper inom Sveriges gränser, men han inkluderade också bilder på så kallade ”degeneranter” som kriminella.²⁵ Utställningen blev en stor succé och drog mycket folk, det beräknas att så många som 40 000 såg den. Både allmänintresset och mediebevakningen var stor vilket visar på ett stort intresse (och kanske även viss acceptans) för de rasbiologiska idéerna.²⁶ Journalisten Bosse Lindquist menar att det fanns en tydlig agenda med den här och liknande utställningar. Han skriver att ”[b]akom arrangörernas arbete ligger flera tankar. Den kanske viktigaste är att uppfostra betraktarna i att ’tänka rashygieniskt’. Ytterligare en anledning är sannolikt att upprätthålla ett stöd hos allmänheten för statliga satsningar på rasbiologin.”²⁷ Lindquist har ingen källa till det här påståendet så det kan vara att det är rent spekulativt, men då det är Lundborg som själv står bakom utställningen och att han senare blir chef över Rasbiologiska institutet så är det inte ett helt orimligt antagande.

Fritiof Lennmalm, professor vid Karolinska institutet, föreslår 1918 att ett nobelinstitut för rasbiologi bör inrättas. Det visade sig dock inte vara möjligt på grund av att ”institut av det här slaget bara kunde skapas för att biträda vid utredningar av priserna”.²⁸ Även om det aldrig blev något av ett nobelinstitut för rasbiologi så hade frågan ändå väckts och det var bara en tidsfråga innan förslag på en institution kom från politiker. Den trettonde maj 1921 beslöt riksdagen att ett svenskt institut för rasbiologi skulle inrättas. Det var det första statliga rasbiologiska institut i världen.²⁹

²⁴ Broberg, Gunnar 1995. *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet*, s. 8-9.

²⁵ Ibid, s. 8-9.

²⁶ Broberg, Gunnar 1988. *Statens institut för rasbiologi: Tillkomstären*, s. 196.

²⁷ Lindquist, Bosse 1991. *Förädlade svenskar: Drömmen om att skapa en bättre människa*, s. 61.

²⁸ Broberg 1988, s. 200-201.

²⁹ Broberg 1995, s. 11.

1922 öppnar Rasbiologiska institutet i Uppsala med en styrelse bestående av Hjalmar Hammarsköld (ordförande fram till 1925), Fritiof Lennmalm, J. Vilhelm Hultkrantz, Herman Nilsson-Ehle (genetisk expert), Nils von Hofsten, Emilia Broomé och Adolf af Ichnick. Chef var Herman Lundborg. Bibliotekarie (men också antropolog) var Wilhelm Wolfgang Krauss som studerat i Wien men kommit till Sverige på inbjudan av Uppsala studentkår några år tidigare.³⁰

Institutet kom under hela sin verksamhetsperiod att ha problem med lokaler och ekonomi. Till en början fick de en summa av 60 000 kr per år av staten, men efter bara några år sjönk den summan till 55 000. Från början hade de bara tre rum till sitt förfogande i den gamla seminariebyggnaden som tillhörde Uppsala universitet. De fick senare utökning med något rum plus att de fick lite utrymme på landsarkivet eller på universitetsbiblioteket för genealogiska undersökningar. Biblioteket inkvarterades i Lundborgs rum, men det växte med sådan fart att det inte var en hållbar lösning. 1926 hyrde de en fyrrumslägenhet på Drottninggatan som komplement. 1929 byttes den till en sexa på Järnbrogatan.³¹

Målet med arbetet var att samla in material för att göra en övergripande kartläggning av det svenska folkets "fysiska antropologi". Under de första två åren gjordes det mätningar på nästintill 100 000 svenskar. Broberg förklarar att ungefär "två tredjedelar utfördes på värnpliktiga, en annan stor grupp – 18 % - var skolbarn, 5 % var seminarister, 3,6 % patienter vid sjukhus och sanatorier, 5 % övriga, däribland fångar." De saker som registrerades var: familjebakgrund, social status, kroppslängd, axelbredd, bäckenbredd, näshöjd, näsbredd, öronbredd osv., vikt, "hull", ögonfärg, hårfärg, skäggbeklädnad, axelhår, blygdhår osv. Som övertalning för att de värnpliktiga skulle ställa upp utlovades foton av dem själva. En sammanställning av den insamlade datan utkom julen 1926 *The racial characters of the Swedish nation*. Verket kom till en början endast ut på engelska, men efter påtryckningar så gavs den året därpå ut på svenska och även tyska. Som upphovsmän stod Lundborg själv tillsammans med institutets statistiker F. J. Linders.³²

1933 ville styrelsen för institutet ändra profil då deras forskning var i blåsväder på grund av den negativa koppling den fick med den pågående nazistiska raspolitik som bedrevs i Tyskland. Lundborg gick emot styrelsen och ville att forskningen skulle fortgå som vanligt. Han var dock borta mycket i Lappland under den här tiden, på grund av sin egen forskning om rasblandningens effekter på samerna, och förlorade därmed en del av beslutanderätten. Styrelsen kringgick därför hans önskemål och förberedde en ny nedtonad profil.³³

Året därpå pensionerades Herman Lundborg och under två år står institutet utan chef medan processen med att utse en efterföljare till honom pågår.³⁴

³⁰ Broberg 1995, s. 11-15.

³¹ Ibid, s. 16-18.

³² Ibid, s. 23-24.

³³ Ibid, s. 26 & 53.

³⁴ Ibid, s. 64.

5.2 Perioden 1936-1956

Den som tog över efter Lundborg var, om inte hans motsats, så ändå en man som ville ta några steg bort från den rasfokuserade forskning som Lundborg bedrev. Dock inte helt och hållet. Gunnar Dahlberg utnämndes 1936 officiellt till ny chef över institutet. Han hade då redan rent praktiskt suttit på posten ett tag. Även om Dahlberg var kritisk mot de mest hårddragna inslagen i Lundborgs forskning hade han varit med och jobbat vid institutet under en period i dess absoluta begynnelse.³⁵

Med Dahlbergs övertagande ändrades det mesta på institutet: nya pengar, ny personal, ny lokal och nytt forskningsprogram. Han ville att de inte längre skulle hålla på med en forskningspraktik som grundades i bland annat frenologi. Istället skulle forskningen baseras på ”statistiska undersökningar av folkets arvssammansättning med utgångspunkt bl a i officiell statistik.” Och då speciellt på den del av befolkningen som var blinda, dövstumma, vanföra, fallandesjuka, sinnesjuka, sinneslöa och klen begåvade. Den andra gruppen av befolkningen som han ville fokusera på var den med ärftliga sjukdomar. Han var också intresserad av att utföra experiment på djur för att se hur sjukdomars ärftlighet fungerade hos dem.³⁶

Även om det skedde en viss förändring av forskningsfokus under Dahlbergs tid så var det ändå en typ av rasbiologisk forskning som bedrevs. Den stora skillnaden var att inriktningen gled allt mer mot en medicinsk genetik och att fokuset hamnade allt mer på individen istället för att grupperas ihop med det svagt vetenskapligt definierade begreppet ras. Som Broberg skriver ”kvalitativa och rasmytiska omdömen försvann, folkhälsa istället för värnandet om den nordiska rasen var syftet.”³⁷

Gunnar Dahlberg dör 1956 endast 63 år gammal och lämnar då institutet för en ny ledning och omorganisation.

5.3 Perioden 1956-1958

Samma år som Dahlberg avlider så tas hans plats över av Jan Arvid Böök.³⁸ Under Dahlbergs sista år vid institutet var han borta en del på grund av sjukdom och i hans ställe vikarierade då Böök.³⁹ Han hade vid det här laget en ganska bra insyn i deras verksamhet och var inriktad på att fortsätta driva institutet i Dahlbergs anda istället för att återgå till den gamla rashygieniska inriktningen. Detta var dock inte helt självklart då Böök under andra världskriget hade sympatiserat med den traditionella rashygieniska läran. I och med hans tillträde byter också institutet namn till Institutionen för medicinsk genetik.⁴⁰

³⁵ Broberg 1995, s. 64.

³⁶ Ibid, s. 74-75.

³⁷ Ibid, s. 79.

³⁸ Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias 2005. *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*, s. 168.

³⁹ Broberg 1995, s. 80.

⁴⁰ Broberg & Tydén, s. 168.

1958 blir det åter dags för en omorganisering och Böök vill att institutet ska bli än mer inriktat på medicinsk genetisk forskning och göra ett starkare avståndstagande från den äldre rashygieniska inriktningen och som ett steg i den processen så uppgår det samma år i Uppsala universitet, men behåller sitt relativt nya namn.⁴¹

⁴¹ Broberg 1995, s. 81-82.

6. Hanteringen av Rasbiologiska institutets samling

I den här delen kommer jag redovisa hur man har handskats med Rasbiologiska institutets samlingar från dess start fram till idag. Det material som står till grund för den här delen kommer mestadels vara de intervjuer jag genomfört.

6.1 Perioden 1922-1958

En del av det material som Rasbiologiska institutet använde sig av producerades inte av dem själva utan de använde sig av en hel del material som redan fanns tillgängligt. Herman Lundborgs egna tidiga forskning av släkten från Blekinge som led av en svår form av epilepsi, hämtade mycket information från kyrkoböcker och andra officiella noteringar i sitt mål att kartlägga släkten.⁴²

Gunnar Broberg berättar i intervjun att en del av materialet som bygger upp samlingen bestod av Herman Lundborgs privata forskningsbibliotek som han någon gång under institutets verksamma period sålde till institutet. I forskningsvärlden så är skillnaden mellan de privata samlingarna och de institutionella inte alltid helt glasklar. Håkan Svensson vid Uppsala universitetsbibliotek bekräftar det, men vänder också på resonemanget. Han menar att framförallt förr i tiden så kunde forskare förvara mycket material hemma hos sig, i den privata bostaden. När forskaren sedan avled eller gick i pension så förblev det materialet i byggnaden eller försvann på annat håll. Det är alltså långt ifrån säkert att allt forskningsmaterial stannar vid institutionerna.

Bibliotekets tillväxt skedde genom inköp prenumerationer och donationer.⁴³ När jag talar med Broberg så säger han att inköpen var ganska få. Institutet var under hela den första perioden i en ganska trång ekonomisk sits och hade inte råd att göra så många inköp. Istället förvärvade de ofta nytt material genom byteshandel. De bytte helt enkelt bort gammalt egenproducerat material mot sådant som de var mer intresserade av att ha.

När det gäller innehållet så bestod det i slutet av år 1922 av:

650 volymer och 700 småtryck (ca 20 hyllmeter), 1928 omfattade det 7 000 nummer, 1931 8 500 eller 9 500. Man höll mellan ett tio- och ett femtital tidsskrifter av de mest skilda nationaliteter i prenumeration (13 1923, 30 1925, 47 1931).

1925 var det fotografiska materialet uppe i 4 000 nummer; 1927 var summan drygt 6 500, en bit in på trettitalet talades det om 10 000 nummer.⁴⁴

Även om institutet inte hade mycket pengar för inköp så växte ändå samlingarna förhållandevis snabbt. När det gäller fotosektionen så producerade de en hel del själva, men inte alla foton var på den inhemska befolkningen. Bland annat hade institutet 327 fotografier på franska kriminella och exempel på rastyper från Davenport, Kerr, Hashebe och Hawaii.⁴⁵

⁴² Lindquist, s. 48-49.

⁴³ Broberg 1995, s. 18.

⁴⁴ Ibid, s. 18-19.

⁴⁵ Ibid, s. 19.

Som tidigare nämnts var det Wilhelm Wolfgang Krauss som var bibliotekarie för institutet, men han slutade efter några år efter en konflikt med Herman Lundborg. Enligt Broberg så hade de efter det ingen fast bibliotekarie utan tjänsten förflyttades mellan de som arbetade vid institutet för tillfället. Det fanns också stora skillnader mellan hur Lundborg och Dahlberg skötte biblioteket men enligt Broberg var det ordnat både alfabetiskt men också geografiskt. Anledningen till att de hade en geografisk indelning var för att institutionen var resande. De samlade data från flera olika delar av Sverige, men till viss del även från utlandet.

Åsa Henningsson säger att i Lundborgs tidiga sammanställningar av rastyper i bokform följdes ofta foton på personer med utsatt namn. Den praktiken hade fallit bort när de väl gav ut sitt storverk *The racial characters of the Swedish nation*, och i de flesta av institutets fotoalbum förekommer det inte heller.

Enligt Broberg så var samlingen öppen för såväl allmänhet som forskare, även om det troligen var få vanliga användare som besökte institutet för att titta på den. Det finns en gästlista från institutet, som även om den inte visar vilka som lånade material därifrån ändå kan ge en hänvisning om aktiviteter. Broberg påpekar dock att denna gästlista kan vara starkt sovråd, då de flesta namn som finns med där är mycket kända utländska forskare.

Även om institutet inte var så välbesökt av allmänheten, och de besök som gjordes, dokumenterades inte, skedde det en hel del korrespondens via brev. Många privatpersoner kontaktade institutet med förfrågningar enligt Broberg. Det kunde röra sig om äktenskapsråd där den frågande undrade om skulle passa ihop med en annan specifik typ och ifall det skulle leda till friska och sunda barn. Men det kunde även röra sig om släktefterforskningar där visst material kunde lånas ut till privatpersoner i deras forskningssyften. Merparten av det material som lånades ut gick dock till forskare eller till seminarier i utbildningssyfte för lärare. Som i sin tur kunde lära ut rasbiologin och rashygieniska idéer till sina klasser.

Broberg har i *Statlig rasforskning* gjort en uppskattning på att mellan 300 och 600 verk lånades ut från institutet per år. Troligtvis var det mest utlån till andra institutioner eller för att något foto skulle medverka i någon utställning. Som ett exempel kan nämnas att de bland annat lånade ut material till *Encyclopedia Britannica*.⁴⁶

När Dahlberg tog över efter Lundborg 1936 så innebar det en delvis ideologisk omställning och en del av det gamla äldre politiska materialet som institutet hade ska ha slängts.⁴⁷ Exakt vad för material det rör sig om vet ingen då det inte finns några precisa register över vad som fanns i samlingarna.

Under tiden för andra världskriget så försämrades dokumentationen vid institutet. Exakt vad det beror på kan ingen svara med säkerhet på, det är dock tydligt att dokumentationen under den perioden är märkbart mindre. Broberg spekulerar under vår intervju-session om att det skulle kunna bero på att en hel del korrespondens skedde över telefon. Men det kan också ha berott på att de hade blivit mer försiktiga då deras verksamhet vid det här laget hade blivit mer kontroversiell i och med vad som hände i Tyskland och andra delar av Europa under den här tiden.

⁴⁶ Broberg 1995, s. 18-19.

⁴⁷ Ibid, s. 72.

6.2 Perioden 1958-2012

Allt material som idag finns kvar av Rasbiologiska institutets samlingar finns vid Uppsala universitetsbibliotek. Det är där utspritt på tre instanser. Fotosamlingen finns vid Kart- och bildenheten. Allt handskrivet material som korrespondenser och liknande finns vid Handskrift- och musikeneheten, medan allt arkivmaterial (så som den egna forskningen och administrativt material) finns i arkivet. Under mina förundersökningar för den här uppsatsen fick jag höra av Ulrika Kjellman att det även skulle finnas delar vid Riksarkivet. Det skulle då röra sig om främst fotomaterial av kriminella. Efter att ha varit i kontakt med Riksarkivet så förnekade de att det skulle finnas några rester från Rasbiologiska i deras arkiv. Efter undersökningar från deras sida kom de fram till att det kunde ha varit så att Rasbiologiska institutet, under sin verksamma period, hade använt sig av material som Riksarkivet förvarade åt Fångvårdsstyrelsen i sin forskning. Det är dock en del som aldrig tillhörde institutet. Åsa Henningsson säger också att av det fotomaterial som de har idag från institutet så finns det inget som är taget på fångar eller andra institutionaliserade individer. Sådant material studerade de på annat håll. Det ska dock tilläggas att de hade foton på vad de kallade rastyper av en kriminell natur, och även foton på kriminella från andra länder.

Universitetsbiblioteket har i liten skala också börjat digitalisera en del av fotomaterialet i samlingen och gjort det tillgängligt via deras hemsida. Idag finns det enligt Åsa Henningsson drygt 400 bilder upplagda där och det ökar långsamt. De bilder som läggs upp är sådana som de har fått beställningar på och de har inga direkta planer på att digitalisera något annan del av samlingen. Allt fotomaterial som beställs digitaliseras och läggs upp med undantag från de bilder av nakna barn som utgör en minimal del av samlingen från Rasbiologiska institutet.

Eva F. Dahlgren berättar i sin bok *Farfar var rasbiolog* om ett möte hon hade med Margareta Lindgren som var den förra chefen för kart- och bildenheten vid Uppsala universitetsbibliotek. Margareta berättar för Eva hur det kom sig att fotosamlingen från Rasbiologiska institutet hamnade hos dem. Tydligt ska hon ha fått ett samtal från någon vid Institutionen för medicinsk genetik där personen ifråga ska ha sagt att: ”Vi ska flytta och tänker inte släpa med oss de här gamla bilderna. Om ni inte hämtar dem illa kvickt, så slänger vi hela högen i Fyrisån här utanför.” Margareta ska då ha sett till att de kom till avdelningen rätt så omgående. Den delen av samlingen ska då ha bestått av drygt 12 000 fotografier varav 1 000 var namngivna porträtt.⁴⁸ Enligt Åsa Henningsson som är den nuvarande chefen vid samma avdelning så stämmer den här historien även om det sannerligen var skämtsamt formulerat och att de troligtvis inte skulle ha slängt materialet i ån på riktigt. Det här skedde 1981 och den har sedan dess varit vid Uppsala universitetsbiblioteks Kart- och bildavdelning.

Precis innan Gunnar Broberg kom till Uppsala universitet för att bedriva sin egen forskning om Rasbiologiska institutet vid slutet av 70-talet, så hade det skett en utgallring av material från samlingen, berättar han under vårt samtal. Vad som gallrats ut vet varken Broberg eller de som har hand om samlingen idag. Men utgallringen skedde på delar av det material som då fanns vid Uppsala universitetsbibliotek. Enligt Åsa Henningsson finns det inga register över material som gallras ut.

Den delen av samlingen som Håkan Svensson råder över, det vill säga arkivmaterialet, är bara en bråkdel av allt arkivmaterial som finns vid biblioteket. Han uppskattar volymen till ungefär 20 hyllmeter av 15 000. Trots att institutet var aktivt under drygt 35 år producerade de inte särskilt mycket eget material. Arkivmaterialet kan också sägas ha integrerats med bibliotekets

⁴⁸ Dahlgren F, Eva 2002. *Farfar var rasbiolog: En berättelse om människovärde igår och idag*, s. 31.

övriga arkiv på ett mer normalt sätt än de andra delarna av Rasbiologiska institutets samlingar. Detta då det är mer administrativt material som det finns tydligare regleringar för hur de ska skötas av en institution som ett universitet. Den integrerades därför i Uppsala universitets arkiv direkt när institutet blev en del av universitetet.

Vissa av fotona i samlingen har personnamn eller någon beskrivning på sig eller i anknytning till dess placering i albumet. Men långt ifrån alla. Merparten av dem är istället enbart numrerade. Åsa Henningsson har ingen förklaring på vad dessa nummer representerar. Hon säger att det kan vara hänvisning till någon form av förklarande text, namn eller bara en hänvisning till negativet. Men både indexering och alla negativ har gått förlorade vid någon tidpunkt i samlingens historia. Åsa berättar bland annat om ett kartotek som hon vet har funnits tidigare, då hon själv har sett det när hon började jobba med samlingen men som någonstans på vägen har försvunnit. Det här kartoteket ska ha haft mycket information som skulle vara till stor nytta idag. Maria Berggren säger också att det borde ha funnit mycket register och kortlådor, och om det finns kvar nu så vet ingen av dem jag pratar med vart det är.

Även ett antal fotoalbum har försvunnit, som Henningsson har upptäckt. Det ska vara tre album med samer som finns, sedan lång tid tillbaka, registrerade som utlånade. Men som idag räknas som försvunna. Även så kallade registerkort tror hon har försvunnit. Registerkorterna var fältmaterial där det registrerades personuppgifter som exempelvis namn, längd och hårfärg. Här är Henningsson inte helt säker men hon tror sig minnas att hon har sett att de skulle ha funnits i en äldre arkivförteckning och att dem på olika grunder skulle ha gallrats ut.

Gunnar Broberg berättar under vårt intervju tillfälle att han inte har märkt någon större debatt angående materialet från Rasbiologiska institutet. Däremot har det funnits en stark debatt om de svenska tvångssteriliseringarna, som även Broberg har skrivit en bok om tillsammans med Mattias Tydén. *Oönskade i folkhemmet* heter den och när den först kom ut så var det ett maskerat foto på en man på framsidan som de hade hämtat från Rasbiologiska institutets fotosamlingar. När den kom ut fick de reaktioner från mannens son som trots maskeringen av fotot hade känt igen honom och framförde sina åsikter om att han tyckte det var olustigt att se det. Mannens son gjorde aldrig någon stor sak av det hela, men när andra upplagan av boken kom ut var omslaget utbytt.

Inte heller de vid universitetsbiblioteket har märkt någon större negativ publicitet kring materialet. Enligt dem är det nästan tvärt om. Till och med representanter från samerna, som är en grupp som kanske blev mest utnyttjade av Rasbiologiska institutet, har visat intresse och viss uppskattning över att samlingen finns kvar. Samemuséet i Ájtte har enligt Hellberg beställt kopior på samtliga album som rör samerna för att identifiera personer.

Alla informanter vid Uppsala universitetsbibliotek är överens om att just samlingarna från Rasbiologiska institutet är de allra populäraste bland användarna, oavsett vilken avdelning. Henningsson säger att fotosamlingen är eftertraktad för olika utställningar, och att det brukar bli några stycken varje år. Även Håkan Svensson säger att det är många som är intresserade av arkivmaterialet, och att det alltid brukar vara ett antal gymnasieelever varje år som vill göra sitt specialarbete om just den här delen. Maria har som tidigare nämnts inte varit på sin avdelning så länge, men har ändå hunnit märka populariteten av den här delen av handskriftssamlingen

Att biblioteket mer än gärna lånar ut delar av det som återstår av samlingen från Rasbiologiska institutet till bland annat utställningar vittnar om att de inte skäms över den här delen av Uppsala universitets historia. Alla tre som jag intervjuade där säger också att de mer

än gärna visar upp det här materialet. Främst för att det är viktigt att det inte sopas undan utan att det finns lärdom att ta av historien. Åsa Henningsson påpekar att hon tycker att det är bra att människor får se de här bilderna då de flesta har en helt annan bild av vad de verkligen innehåller. Hon menar att bilderna i sig oftast är väldigt oskyldiga och att det kan vara bra att visa upp det. Det var också en av bevekelsegrunderna när de bestämde sig för att publicera bilderna på deras hemsida. Men när jag frågar om det har funnits en period i universitetets historia då samlingarna inte var lika framträdande så låter svaren vänta på sig. Efter en längre tvekan tar Håkan Svensson till orda och svarar att han inte har märkt av det under tiden han har arbetat där.

De flesta av informanterna har inte haft något problem med hur samlingen är strukturerade idag. Dock tycker Gunnar Broberg att det är synd att den har blivit utspridd på flera olika instanser vid Uppsala universitet. Att det blir svårt att få en tydlig överblick över materialet, och att en del av sammanhanget då går förlorat.

Samlingen är öppen för alla förutom i de fall då det rör sig om materialet med bilder på nakna barn. Sedan det uppmärksammades att Kungliga biblioteket hade barnpornografiskt material i sina samlingar för två år sedan så instiftade också överbibliotekarien vid Uppsala universitet restriktioner på det materialet som de hade med bilder av nakna barn.⁴⁹ Restriktionerna gör att det bara är ”seriösa forskare” som kan få tillgång till det materialet. Vad som räknas som en seriös forskare får bibliotekarien i samråd med sina kollegor avgöra i varje enskilt fall. Det som försvårar denna restriktion är att bibliotekarien inte har någon rätt att göra någon bakgrundskoll på de personer som efterfrågar materialet. Bibliotekarien har inte heller någon rätt att undersöka vad användaren ska ha materialet till enligt Åsa Henningsson.

Ulrika Kjellman berättar för mig att hon hade lite problem med att få tillgång till just den delen av samlingen. Egentligen var det inga större problem men hon fick vänta ett tag på att först bli godkänd av ledningen vid biblioteket innan hon fick tillgång till allt bildmaterial. Processen var inte så krävande då den bibliotekarie hon var i kontakt med själv tog tag i ansökningsprocessen. Kjellman behövde bara vänta på svaret från dem.

⁴⁹ Holmenmark, Agneta Kungliga Biblioteket. <http://www.kb.se/aktuellt/nyheter/2010/KBs-innehav-av-barnporr-kartlagt/>, Kungliga Biblioteket, hämtad 2012-05-17

7. Uppsala universitets hantering av annat material av känslig natur

När jag besökte Uppsala universitetsbibliotek slogs jag av att de hade ovanligt hård bevakning och säkerhetsrutiner för att vara ett universitetsbibliotek. För att komma in till de öppna samlingarna måste besökaren lämna ifrån sig både väska och jacka. När jag frågar Åsa Henningsson om det så är det tydligen bara Kungliga biblioteket i Stockholm som också har sådana restriktioner. Anledningen till att universitetsbiblioteket har det så här är på grund av att de tidigare har drabbats av flera stölder.

Precis som de flesta andra universitetsbibliotek så låter Uppsala universitetsbibliotek sina användare att endast nyttja material av känslig natur i övervakade läsesalar. Mest på grund av att de inte vill att materialet ska skadas på något sätt. I läsesalarna får användarna också skriva in sig i en liggare. Men det är inte information som biblioteket använder för att registrera vad användarna läser eller något liknande, utan det är endast för att biblioteket ska kunna föra statistik över sin verksamhet. Det är inte heller uppgifter som biblioteket sparar under någon längre tid enligt Maria Berggren.

De enda bestämmelser som egentligen finns om hanteringen av samlingarna finns i arkivlagen enligt Håkan Svensson, och det rör bara sådant material som till exempel patientjournaler där det finns risk för skada för tredje person. Arkivlagen säger också att primärmaterial kan gallras efter tio år om det inte anses gagna fortsatt forskning. Arkivlagen kom till först 1990, innan dess var det helt upp till de som hanterade arkiven hur de skulle handskas med materialet. Det gäller för så väl statliga som privata institutioner.

Till svar på frågan om det är möjligt att någon stulit materialet som saknas ur samlingarna för att de inte vill att det ska finnas tillgängligt, ställer sig de arbetande vid Uppsala universitetsbibliotek först lite tvekan. Det är i och för sig inte helt underligt då det är en rent spekulativ fråga men de svarar ändå till slut att de inte tror att så är fallet. Maria Berggren säger:

Jag kan ju tänka såhär att om varje arkiv att det är nån slags, nånstans träder nån form av redaktion in. Att nån bestämmer att det här ska vi spara och det här ska vi kasta, och det kan vara alla möjliga idéer som styr den som gör den här gallringen. Nån bestämmer att det här ska vi lämna till arkivinstitutionen. Nån arkivarie kanske grovgallrar och någon annan gör en mer noggrann genomgång, så att hela tiden är det någon sorts redigering. Till varje arkiv. Primärmaterial behöver man egentligen inte bevara i ett arkiv. Det är gallringsbart efter tio år.⁵⁰

Håkan Svensson understryker det genom att hänvisa till att det är arkivlagen som säger att det är just tio år som gäller, vilket betyder att det är skilda hanteringssätt mellan arkivmaterial och biblioteksmaterial. I det sistnämnda finns det inga klara regleringar för hur utgallringar ska ske. Men i fallet med arkivmaterialet är det också upp till den som sköter gallring att bestämma vad som ska slängas, alternativt behållas. Men han påpekar att det finns en undantagsregel som säger att sådant som anses gagna forskningen måste bevaras. Fast även det kan vara godtyckligt och variera med de skiftningar som sker i forskningsfokus över åren.

Det finns inga egentliga klara riktlinjer för hur bibliotekssamlingarna ska hanteras. Enligt Henningsson vid Uppsala universitetsbibliotek är de enda restriktionerna som de har de som gäller barnpornografiskt material. Det barnpornografiska material som de innehar är inte enbart nakenfotona från Rasbiologiska institutet. Det utgörs även av barnpornografiska

⁵⁰ Berggren, Maria, Henningsson, Åsa & Svensson, Håkan. Intervju 2012-05-02.

tidsskrifter som de har fått genom att de är ett av de universitetsbibliotek som tar emot pliktexemplar. I det uppdraget ingår det att ta emot och spara på allt tryckt material inom Sverige och då bland annat pornografiska magasin som gavs ut innan barnpornografilagen instiftades. Restriktioner för hur det här materialet ska hanteras är väldigt löst formulerade och bibliotekarien har inte någon större auktoritet i de fall där ovisshet kan förekomma. Henningsson säger att de inte har rätt att ifrågasätta användaren och dess intentioner och det samma gäller för hanteringen av arkivmaterial enligt Svensson. En arkivarie har inte ens rätt att fråga vad de ska ha materialet till, utan ska enbart hjälpa dem att hitta rätt material och plocka fram det.

Ingen av de intervjuade vid universitet tyckte att det fanns behov av några riktlinjer för hanteringen av material av känslig natur, utan tycker att allt material oavsett dess innehåll ska vara tillgängligt för främst forskning men även rent allmänt. Det enda som de har invändningar mot är det material som kan ge upphov till skada för tredje person (som patientjournaler). Men i de fallen kan de luta sig mot sekretesslagen som säger att det är 70 års sekretess på sådant material.

Under min intervju med Gunnar Broberg diskuterar vi också förmedlingen av annat material av känslig natur, inte specifikt sådan som förvaras vid Uppsala universitet men som ändå kan ha relevans för debatten. Han tycker att det är viktigt att allt ska vara tillgängligt men ser ett problem med att det är lite *för* lättillgängligt på internet nuförtiden. Där förmedlas väldigt mycket hemskheter utan några sorters spärrar. Enligt honom så är det bättre om någon som söker sådant material får arbeta mer för att komma åt det, som han själv fick göra när han arbetade med sin forskning om Rasbiologiska institutet.

8. Diskussion

Det finns inte mycket dokumenterat om hur Rasbiologiska institutet skötte sina samlingar och det verkar inte alltid helt ordnat. Bara en sådan sak som att det endast under en kortare period fanns en anställd som hade titeln bibliotekarie kan ses som ganska talande. Det fanns inga bestämmelser och institutet hade inga ekonomiska medel att ta hand om sitt material på bästa sätt. Kanske är det även därför det finns så dålig kunskap i dag om hur institutet arbetade med sitt material. Det skulle också kunna förklara varför en del material har försvunnit. Det är nu nästan 55 år sedan institutet lade ner sin statliga verksamhet och blev en del av Uppsala universitet. För så pass länge sedan så var bestämmelserna för hur institutioner skulle sköta sina arkiv och bibliotek inte lika strikta som de kan ses vara idag. Till exempel kom arkivlagen först till 1990, och när det gäller biblioteksverksamheten så är det oftast upp till de enskilda biblioteken hur dem ska styra upp den. Det som kan ses som viktigt är dock att samlingen både då och idag har varit öppen för allmänheten. Det har aldrig funnits några restriktioner mot hur den har fått förmedlas, förutom vissa delar av fotosamlingen nu de senaste två åren. Att de restriktionerna kom så pass nyligen är troligen mer än en slump. Biblioteket borde varit medvetet om problematiken med att tillhandahålla nakenfoton på barn till alla som efterfrågade dem redan innan. Mycket tyder på att de införde dessa restriktioner som en panikåtgärd för att inte bli anklagade för att tillhandahålla barnpornografiskt material, precis som Kungliga biblioteket.

Efter institutet integrerades med Uppsala universitet så integrerades materialet med universitets samlingar. En integrering som verkar ha gått relativt smidigt. Visst har en del material försvunnit, men merparten är kvar. Även om det har funnits en tid då universitet inte har skyltat med det här materialet så är det idag en väldigt uppskattad del av deras samlingar. Det som är lite förvånande att se är dock att det fortfarande verkar försvinna material emellanåt, som ingen verkar ha kontroll över vart det tar vägen. Det kan försvinna under gallringar eller på annat håll. Men dokumentationen borde vara tydligare och svinnet mindre när det sköts av en sådan erfaren institution som Uppsala universitet. Sen kan man å andra sidan hävda att just på grund av att det är en sådan stor organisation som nu har hand om den så är det oundvikligt att material göms eller försvinner på olika sätt.

Rasbiologiska institutets samlingar verkar inte vålla någon större kontrovers, varken nu eller på den tiden då institutet var verksamt. Däremot så skyltade inte Uppsala universitet med samlingen under en period efter att institutet integrerats med universitet. Det mesta tyder på att det var först på 1980-talet som de började visa upp den i olika sammanhang. Samlingen lockar till intresse hos många och har blivit en av de mest använda delarna av Uppsala universitets material. Att de visar upp den och undervisar människor om den här perioden är viktigt för att vi inte ska glömma att brott och maktövergrep har skett mot befolkningen. Det finns annars en risk att en apparat som själv har varit delaktig i sådan här verksamhet gömmer undan de bevis som finns över att det har skett. Nu var i och för sig Uppsala universitet inte den instans som bedrev verksamheten, men det institutet finns kvar under deras tak under ett nytt namn. Något som framkom under intervjuerna var att även om de visar upp samlingen så finns det delar av den som de inte gärna skyltar med. Främst den delen som består av bilderna på barn. Vissa intervjufrågor verkade också ge upphov till lite obehag hos de intervjuade. Så helt okontroversiell är inte samlingen än, trots att det har gått nästan 55 år sedan verksamheten upphörde.

I båda uppsatserna *Biblioteket är till för användarna* och *Folkbiblioteken och informationsuppgiften* var de överens om att det skulle behövas tydliga etiska riktlinjer för hur bibliotekarierna ska arbeta med material som kan uppfattas som känsligt. De utgick dock enbart utifrån folkbibliotek och på ett universitetsbibliotek är läget lite annorlunda.

Universitetsbibliotek utgår från ett forskarperspektiv och för att forskning ska kunna anses vara valid krävs en fri tillgång till information. Det är något som alla jag pratat med är eniga om och i stort inget att orda om. Men nu finns det material på Uppsala universitetsbibliotek som det har införts restriktioner på och det ger det upphov till problem. Som det är nu har ledningen vid biblioteket infört vaga riktlinjer för hur bibliotekarierna ska sköta efterfrågningar på material med barnpornografiskt innehåll. Frågan är varför dessa riktlinjer finns då bibliotekarierna inte har någon makt att utöva dessa restriktioner. Alla som jag pratade med vid biblioteket var eniga om att bibliotekarierna inte har någon rätt att ifrågasätta de personer som kommer till biblioteket. Om någon, som enligt bibliotekets nuvarande restriktioner är obehörig skulle vilja komma åt det här materialet är det bara för den personen att hävda att den är en forskare. I det fallet har inte bibliotekarierna något annat val än att lämna ut materialet till personen då ingen bakgrundskoll kan utföras. För en institution som hävdar att all information ska vara fri och tillgänglig kan det tyckas konstigt för en utomstående att de då inför restriktioner på visst material. Restriktioner som de sedan inte kan upprätthålla.

Enligt Foucaults teorier om maktens makro- och mikrofysik så är alla institutioner en del av ett maktspel, oavsett om det är medvetet eller ej. Biblioteken som kan sägas tillhöra maktens makrofysik gör genom sin informationsspridning en påverkan på individen genom maktens mikrofysik. Som sitt maktverktyg har biblioteken all information som de sprider. Information som kan vara insamlade genom maktövergrepp från andra makrofysiska institutioner. Som Rasbiologiska institutet i det här fallet. Det kan tyckas vara en aning oansvarigt av biblioteken att sprida information som de vet kan hamna i fel händer och därmed även göra skada utan att ta ansvar för detta handlande. Det som jag har funnit mest underligt i arbetet med den här uppsatsen är att det inte ens finns någon diskussion om den här problematiken.

Foucault pratar om att många parter som är inblandade i maktspelet bara är delar av dess struktur och inte i sig har något egentligt uppsåt i sitt handlande. När biblioteken inför restriktioner på visst specifikt material men inte har makten att reglera eller upprätthålla dessa restriktioner innebär det att det är restriktioner utan kraft. Biblioteken blir enligt Foucaults resonemang en kraftlös bricka i maktspelet, där den egentliga makten tillfaller andra institutioner. Biblioteken förlitar sig i dag på att sådana som använder material, som biblioteken tillhandahåller, i ett skadligt syfte tas om hand av rättsväsendet. Och även om det kan ses som helt korrekt borde inte biblioteken bortse från sin egen roll som distributörer av material som både kan ses som olagligt och oetiskt. För att biblioteken inte enbart ska ses som en bricka i Foucaults maktspel borde deras roll och ansvar uppmärksammas och diskuteras mer, så det inte uppstår fler kontroverser som det åtal som skedde gentemot Kungliga biblioteket när det uppdagades att de tillhandahöll barnpornografiskt material.

Rasbiologiska institutet uppkom på grund av att ett antal forskare lyckades framhäva vikten av sitt område. Det skedde bland annat genom utställningar som uppvisade vad som var normalt och vad som inte var det. Forskningen, skulle det visa sig senare, var illa underbyggd men väldigt väl presenterad och påverkade både allmänhet och politiker. Politikerna som under den här tiden får ses som de som hade mest makt, instiftar ett institut för dessa forskare så att de helt lagligt får makt att utöva de övergrepp de kände att de behövde för sin forskning. Rasbiologiska institutet är ett bra exempel på det Sunesson syftar på när han säger att ”professionernas maktanspråk blir förlängningen av vetenskapens försök att inmuta domäner

att kontrollera.”⁵¹ Och biblioteken har en roll i detta genom att de sprider forskning och ger bakgrundsmaterial till forskning. Och det är inte fel i sig. Men det är oansvarigt att inte uppmärksamma vad för följder det kan få. Biblioteken bör uppmärksamma sin egen roll istället för att avsäga sig ansvaret och lägga den bördan på någon annan. Det talas mycket om den pedagogiska uppgift som biblioteken har. Att bilda allmänheten och öka dess förståelse för demokratiska processer. Genom att tala om detta är biblioteken medvetna om att de påverkar individen. Med en sådan insikt måste det också komma en insikt om att det material som är av en mer tveksam karaktär också kan ge en negativ påverkan på användare.

⁵¹ Sunesson, s. xv.

9. Slutsatser

De forskningsfrågor som jag ville ha svar på var:

- Hur sköttes samlingen under perioden som Rasbiologiska institutet var aktivt?
- Vad hände med samlingen efter att Rasbiologiska institutet lades ner?
- Vållar samlingen fortfarande uppmärksamhet från låntagare och media enligt vad bibliotekarierna som sköter den nu har erfart?
- Hur har Uppsala universitet arbetat med det känsliga material som finns i resterna av Rasbiologiska institutets samlingar?

Sammanfattningsvis kan det sägas att hanteringen av Rasbiologiska institutets samling var ganska undermålig under den period som institutet var verksam. Mest på grund av att det inte fanns ekonomiska möjligheter att anlita någon som skötte den. Den var dock öppen för allmänheten och tillgången både då som nu var god. Samlingen togs sedan om hand av Uppsala universitetsbibliotek efter att institutet integrerades med samma universitet. Den fick då mer uppmärksamhet och visades upp i en större utsträckning. Nästan all uppmärksamhet den fick var positiv och det har funnit väldigt lite kontroverser kring den.

Vissa delar av samlingen har försvunnit, men dem som jobbar med den idag säger att även om det är olyckligt så är det sådant som förekommer. Det är mest fotoalbum och register som har kommit bort under tidens gång. Även en del material som möjligen skulle kunna hjälpa oss att förstå hur samlingen var organiserad har gått förlorat.

Uppsala universitetsbibliotek har inga restriktioner på material som kan anses vara av en känslig karaktär, med undantag för material som porträtterar nakna barn. Dessa restriktioner infördes för två år sedan och i vad som verkar vara en viss hast. Restriktionerna är vaga och det finns nästan inga möjligheter för en bibliotekarie att upprätthålla dem. Vilket i stort gör dem verkningslösa.

I arbetet med den här uppsatsen så har jag sett en stor frånvaro på diskussion och problematisering om hur bibliotek ska förhålla sig till dels en fri tillgång till all information för alla, och de negativa konsekvenser som det kan ge. Biblioteken verkar avsäga sig allt ansvar för att material missbrukas och jag tror det kan vara bra att ta upp en sådan här debatt för att biblioteken ska bli bättre på att se sin egen roll.

9.1 Fortsatt forskning

Uppsala universitetsbibliotek har som påvisats väldigt få restriktioner och riktlinjer för hur de ska handskas med material av känslig natur. Det skulle vara intressant att se om det är något som är genomgående hos flera svenska universitetsbibliotek. Eller om det finns lokala skillnader då det är upp till varje enskilt bibliotek att sätta sina egna gränser.

En annan fråga som uppkommit i arbetet med den här uppsatsen är avsaknaden av diskussion om problematiken att tillhandahålla all information utan att ta ansvar för eventuella konsekvenser. Jag tycker det finns utrymme att undersöka den här frågan mer och framförallt se vad det här grundar sig i.

En annan intressant aspekt skulle vara att göra en internationell jämförelse. Hur ser situationen ut i andra länder? Är Sverige ensamt om att föra en sådan generös tillhandahållning av information?

Källförteckning

Opublicerade källor

Berggren, Maria, Henningsson, Åsa & Svensson, Håkan. Uppsala universitetsbibliotek. Intervju 2012-05-02. Ljudupptagning finns i författarens ägo.

Broberg, Gunnar. Telefonintervju 2012-04-27. Utskrift finns i författarens ägo.

Kjellman, Ulrika. Mailintervju 2012-05-09. Utskrift finns i författarens ägo.

Elektroniska källor

Frängsmyr, Tore. Nationalencyklopedin. Frenologi. <http://www.ne.se/lang/frenologi> 2012-04-21

Holmenmark, Agneta (2010-09-07). Kungliga Biblioteket. <http://www.kb.se/aktuellt/nyheter/2010/KBs-innehav-av-barnporr-kartlagt/> 2012-05-17

Nationalencyklopedin. Rasbiologi. <http://www.ne.se/lang/rasbiologi> 2012-04-21

Nationalencyklopedin. Rashygien. <http://www.ne.se/lang/rashygien> 2012-04-21

Tryckta källor

Berónius, Mats (1986) – *Den disciplinära maktens organisering: Om makt och arbetsorganisation*. Lund: Studentlitteratur

Björklund, Daniel & Darhed, Magnus (2008) – *Biblioteket är till för användarna: En studie av folkbibliotekariers syn på bibliotekarieetik*. Borås: Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2008:59).

Boman, Ellinore & Josefsson, Petra (2004) – *Folkbiblioteken och informationsuppgiften: Fyra biblioteksorganisationers syn på folkbibliotek, folkbibliotekens bestånd samt deras roll i samhället*. Borås: Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2004:22).

Broberg, Gunnar (1988) – Statens institut för rasbiologi: Tillkomståren. Ingår i *Kunskapens trädgårdar: Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet* [i redaktionen: Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Karin Johannisson]. Stockholm: Atlantis.

Broberg, Gunnar (1995) – *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet*. Lund: Avdelningen för idé- och lärdoms historia, univ.

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005) – *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*. 2. uppl. Stockholm: Dialogos

Bygdeman, Marc (2012) - En man som bytt kön till kvinna ska inte kunna bli far. *Dagens Nyheter* 2012-03-31

Dahlgren F, Eva (2002) – *Farfar var rasbiolog: En berättelse om människovärde igår och idag*. Stockholm: Bokförlaget DN.

Lindquist, Bosse (1991) – *Förädlade svenskar: Drömmen om att skapa en bättre människa*. Stockholm: Alfabeta.

Sunesson, Sune (2003). Inledning. Ingår i Foucault, Michel, *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. 4. uppl. Lund: Arkiv förlag.

Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. 2. uppl. Stockholm: Liber.

Bilagor

Intervjumall bibliotekarier

1. Hur länge har du jobbat med samlingen?
2. När förvärvade ni samlingen och hur gick det till?
3. Vad känner ni till om hanteringen av samlingen innan den kom till er?
4. Hur hanterar ni samlingen och skiljer sig den hanteringen från hur ni sköter andra samlingar i er ägo?
5. Är den öppen för alla?
6. Hur är intresset från allmänhet och användare inför samlingen?
7. En del av bildmaterialet i samlingen finns tillgängligt via internet, hur gick urvalsprocessen till för att bestämma vilken del av materialet som skulle tillgängliggöras på det sättet. Har ni planer på att göra mer material tillgängligt där?
8. Hur förhåller du dig till innehållet samlingen?
9. Hur arbetar ni med annat känsligt material i universitets samlingar?
10. Har universitet några etiska riktlinjer när det gäller handskandet av material av en känslig natur?
11. Kan du se något behov av tydliga riktlinjer för hur ni som bibliotekarier ska handskas med känsligt material?
12. Kan du se något problem med att bibliotek tillhandahåller information som går emot demokratiska ideal?

Intervjumall Ulrika Kjellman

1. Varför behövde du använda dig av Rasbiologiska institutets gamla samlingar?
2. Var det lätt att få tillgång till det?
3. Hur var materialet organiserat?
4. Var det lätt att hitta vad du behövde i materialet?
5. Stötte du på några specifika problem i ditt arbete med det?
6. Hur ser du på de etiska aspekterna med att bibliotek tillhandahåller sådant här material?

Intervjumall Gunnar Broberg

1. När och i vilket syfte arbetade du med Rasbiologiska institutets samlingar?
2. Vad vet du om hanteringen av Rasbiologiska institutets samlingar medan de fortfarande var verksamma?
 - Hur katalogiserades det?
 - Hur samlades det in?
 - Hur väl organiserat var det?
 - Vilka hade tillgång till det, var det bara forskare eller för allmänheten också?
3. Har du märkt någon tydlig debatt om de etiska aspekterna runt materialet som de samlade in?
4. Vad är din uppfattning om hur samlingarna sköts idag?
5. Hur ser du på de etiska aspekterna med att bibliotek tillhandahåller sådant här material?